

TUDOMÁNYTÖRTÉNET

Rosenbacher Ferenc Kisdedekhez alkalmaztatott magyar grammatikájáról

Adalékok a magyar nyelvészeti terminológia alakulásának történetéhez*

1. Bevezető. Ha a kíváncsiságunkat kielégítendő vagy szakmai elhivatottságból arra vállalkozunk, hogy megismerkedjünk nyelvtanításunk és ezzel összefüggésben iskolai nyelvtan-írásunk fejlődésével, szomorúan kell megállapítanunk, hogy – kiváltképpen a kezdeteket tekintve – sok-sok üres lap ékteleníti e képzeletbeli könyvet. Az oktatástörténettel foglalkozó nagyobb lélegzetű munkák (FINÁCZY 1901; RAVASZ 1958; CSÓKA 1936; CHIKÁN ZOLTÁNNÉ 1972; MÉSZÁROS 1982; PUKÁNSZKY–NÉMETH 1995) mindössze néhány mondatban, az egész részeként térnek ki a magyar nyelv tanítására. A magyar mint idegen nyelvvel foglalkozó átfogó (ÉDER 1983; NÁDOR 1998) és számos rész tanulmányon kívül tudomásom szerint MARGÓCSY ISTVÁN dolgozata (2005), valamint MOLNÁR CECÍLIA SAROLTA ismeretterjesztő jellegű cikke (2013) foglalkozik célzottan a témával. Írásom éppen ezért a hiányok pótlására vállalkozva egy 18. század végi nyelvtan bemutatásán keresztül vezet vissza a kevésbé ismert kezdetekhez.

Miért éppen ROSENbacher FERENC Kisdedekhez alkalmaztatott magyar grammatika című, Besztercebányán (a könyvben megmosolyogni való hibával Besztertze-Banyán) Tumler József János betűivel 1792-ben megjelent könyvére esett a választásom? Főként azért, mert könyvtáram megbecsült darabja (hála ÉDER ZOLTÁNNAK), és ahányszor kezembe vettem, mindig kísértett a gondolat, hogy vajon nem érdemel-e többet „az első magyar nyelvű gimnáziumi tankönyv” címkénél. Nemkülönben ez a megállapítás is módosításra szorul, mivel létezett előtte a Magyar grammatika vagy-is a’ haza’ nyelvnek gyűkeres megtanulására való intézet ugyan a’ magyar nemzeti iskolák’ számára című, sok kiadást megélt (Buda, 1781, 1788, 1792, 1793, 1796, 1802-ben kétszer, 1808, 1809, 1812, 1815) ismeretlen szerzőjű tankönyv, ami BÉL MÁTYÁS 1779-es Sprachmeisterének majdnem háromszorosára bővített átdolgozása volt az I. Ratio Educationis nyelvoktatási törekvéseinek szellemében. Német fordításai, német–magyar szöszedete az oktatáspolitikai irányítónak arról a szándékáról vallanak, hogy a gyermekeket egyidejűleg kívánták németre és magyarra tanítani, de leginkább az előbbire (kiváltképpen II. József idejében). A Kisdedekhez alkalmaztatott magyar grammatika tehát az új „műfajnak”, a magyar nyelvű iskolai magyar nyelvtanoknak második tagja, amely több szempontból is kiteljesíti említett előzményét. Célközönsége a magyarul nem megfelelően beszélő, grammatikai osztályokba (a gimnáziumok alsó tagozatába) járó nem magyar anyanyelvű diákság, ROSENbacher szavaival „szerelmes” hazájának „ártatlan Zsengétskéji”. Az, hogy vállaltan iskolai keretekben

* Megköszönöm lektorom értékes megjegyzéseit, amelyek hasznos kiegészítésként szolgáltak cikkemhez.

történi oktatásra készült, megmutatkozik nyelvezetében, átláthatóságra törekvő szerkezetében. Tovább lépés benne a Magyar grammatikához képest, hogy fokozottabban figyel a diákok többnyelvűségére: a magyar megértéséhez a „közös” nyelvet, a latint használja ugyan (minden magyarázatát összegzi latinul), de a gyakoroltató részekben német, sőt az akkori elnevezéssel élve tót szövegfordításokat is ad. Legnagyobb érdeme persze az, hogy a magyar nyelvet magyarul írja le, ebből következően szerzőjének meg kellett birkóznia a latin nyelvészeti terminusok magyarra ültetésének nem kis feladatával. KOVÁCS FERENC a nyelvészeti terminológia alakulását végigkövető könyvében csekély jelentőséget tulajdonít az efféle grammatikáknak: „A »Kisdedekhez alkalmaztatott magyar grammatica« és más hasonlóak [...] elméleti igénytelenségükkel nem járultak hozzá a hazai terminológiai irodalom fejlődéséhez” (KOVÁCS 2001: 119). Írásom nem titkolt célja az is, hogy ezt a sommás ítéletet árnyaljam, egyben bizonyítsam, hogy az akkortájt a magyar nyelv terjesztéséért, pallérozásáért folytatott küzdelmek egyik fontos terévé éppen az iskolai oktatás vált, a szép számban napvilágot látott magyar nyelvű tankönyvek pedig kisebb gyengeségeik, hiányosságaik ellenére igenis a magyar nyelvészeti terminológia alakító műhelyeinek tekintendők. E tekintetben dolgozatom a sajnálatosan ritka, hasonló tárgyú írások sorába tartozik (ZSINKA 1939; FIERIS 1979; KOVÁCS 2001; GYÓI 2017).

1.1. Az oktatáspolitikai háttér. ROSENACHER munkálkodása II. Lipót, majd I. Ferenc uralkodása idejére esett, amely időszak kisebb fordulatot jelentett a magyar nyelv intézményes oktatásában: előbb az 1791-ben kelt XVI. törvénycikk kimondja, hogy a „magyar anyanyelv” kiműveltetése érdekében a gimnáziumokban, az akadémiákon és a pesti egyetemen külön tanárokat fognak kinevezni. A „magyar anyanyelv” kiműveltetésén azonban – miképpen azt ÉDER ZOLTÁN nehezményezi (ÉDER 1992: 149) – nem az anyanyelvi grammatikaoktatást kell értenünk, hanem a nem magyar ajkúaknak szóló nyelvtanítást. A főként nemzetiségi területeken lévő iskolákban a magyar nyelv 1792-től lesz rendes és kötelező tantárggyá (a magyar ajkúak számára nem), mégpedig VÁLYI ANDRÁSNAK, a pesti egyetem magyartanító széke tanárának kezdeményezésére. Az intézményesített keretek, a tantárgyi státusz szükségszerűen hozta magával az oktatási anyagok iránti igényt, amit a derék tanárok a korszellemtől is megihletve igyekeztek kielégíteni. SÁGI ISTVÁN 1792 és 1806 között hat magyarul írt iskolai nyelvtant sorol fel (SÁGI 1922: 43). Sajnos felkutatásukkal, szakszerű leírásukkal még adós a tudománytörténet. (A könyvtári katalógusokban hármat nem találtam közülük.) Az 1806-os határvonalat azért húztam meg, mert a II. Ratio Educationis (1806) ismételt változást hoz az anyanyelvek iskolai használatában.

1.2. A szerzőről. ROSENACHER FERENC RÖL a következőket tudhatjuk SZINNYEI ALAPJÁN (SZINNYEI 1914). 1758-ban született a Pozsony környéki Dióspatonyban és 1822-ben halt meg Kísszebenben (ma Sabinov, Szlovákia). A 18. század végi Magyarország tipikus, jól képzett egyházi értelmiségije volt, „bölcseleti” doktor, kegyes tanítórendi, azaz piarista áldozópap és tanár. Több nyelven beszélt, műveltségének szerves részét képezte a latin, a görög és a héber nyelv ismerete, neve alapján valószínűleg kétnyelvű volt. Ezt támasztják alá magyarul írt prédikációi, illetve az, hogy a 19. század elejétől majdnem két évtizeden keresztül német hitszónokként tevékenykedett előbb Debrecenben (1804–1806), majd Besztercebányán (1808–1816), illetve Nagykárolyban (ma Románia, az itteni piarista gimnáziumban tanult később Ady Endre), 1816–1817 között pedig Szentgyörgyön találjuk (Vámbéry Ármin szülővárosa, ma Svätý Jur). Hosszabb felvidéki szolgálata alapján joggal feltételezem, hogy a tót nyelvet (dolgozatomban az akkori elnevezésén említem

a szlovákok) is bírta valamilyen szinten. Rendje mai mércével mérve is elismerést parancsoló mobilitást biztosított a számára, szinte az egész a magyar királyság területén tanárkodott piarista gimnáziumokban. 1781–1784 között a váci Theresianumban, 1785-től 1789-ig Debrecenben, de 2 évig dolgozott Kőszegen, valamint Nagykanizsán is. A bemutatott grammatika írásának színhelyén, Rosenbergben (Rózsashegy, ma Ružomberok, Szlovákia) 1791–1792 között volt az ottani piarista gimnázium tanára. A grammatika írásához tehát nagy pedagógiai gyakorlattal a háta mögött és kellő szakmai felkészültséggel fogott hozzá, a haza és rendje szolgálatára.

2. A Kisdedekhez alkalmaztatott magyar grammatika. Először is hadd dicsérjem meg a küllemét: igen szép kiállítású, kézbe illő (19x12cm-es) 263 oldalas könyvecske, amelyben a nagyobb részeket ízléses metszetekkel választották el egymástól. Az igényes külső azonban nem párosul biztos szedéssel, amiben a német szedőmester lehetett a ludas: a szövegben elég sok a nemértésből fakadó hiba. Ez az általam idézetekből is látszik majd, ahogyan az is, hogy ROSENBACHER a kiejtés szerinti helyesírást követi. Érdekességképp említem, hogy keresésem szerint hat közkönyvtárban lelhető fel, köztük a Kolozsvári Központi Egyetemi Könyvtárban és a British Libraryben. Jó lenne tudni, hogy került oda!

Az Előljáró beszédetske (7–9) tanúsága szerint a tananyag megírására a szerzőt a rendje iránti szent elhivatottsága mellett a közjó szolgálata és a nyelv állapota készítették. Az alábbi gondolatai ismerősen csengenek a korból: „Már a’ Magyaron kívül majd minden tsinosabb Evrópai nemzet a’ szép Tudományokat, kivált az Anya-nyelvet tökéletességre vitte; jól által látván, hogy a’ *Nyelv a’ Nemzetnek külömböztető jelensége, a szívnek tolmátsza, az indulatoknak Kalauza, a’ Tudományoknak kóltsa, az edgyet értésnek fő-eszköze*: mink egyedül magyarok magunkról, és édes-anyanyelvünkéről [...] mint egy megfélelkezvén, sőt félre vetvén, és meg-tagadván, inkább az idegen nyelveket üztük vesztünkre.” Az utolsó mondat II. József idejére utalhat, amit alátámasztanak a rögtön utána következő, Lipótot dicsérő sorok, hogy a „Hazanyelv” gazdagítását, pallérozását a nyelvet tanító székek felállításával elindította.

A számozatlan Előljáró beszédetskében kifejtett oktatási elképzelései harmonizálnak a felvilágosodás korának elveivel. QUINTILIANUST idézve – „Hoszaszas út a’ Regula; rövid, és Könnyű a’ Példa” – röviden akar szólni, hogy a gyermek könnyebben megértse a tananyagot, a magyarázatait pedig gyakorlással kívánja megvilágítani. Ezt úgy valósítja meg, hogy a régi bevált módon előbb katekizmusszerűen megtanítja az elméletet, tehát felteszi a kérdést („Mitsoda a’ szótag, vagy sillaba?”, 14–15), majd a magyar nyelvű válasz után kisebb betűnagysággal mindezt megismétli latinul („Quid est Syllaba?”) „a’ könnyebben megértés végett”. Itt még csak ezt a két nyelvet használja, a diákok anyanyelvére történő fordítást a „tanító urakra” bízta. A gyakoroltásra a nagyobb vagy nehezebbnek ítélt elméleti „tzikelyeket” követő Gyakorlás Mődgya című részekben nyújt lehetőséget. Itt viszont már tudatosan törekszik bizonyos fokú nyelvi kiegyensúlyozottságra: az adott oldalt vonallal kettéválasztja, majd a tanított anyagot illusztráló rövidebb vallásos, moralizáló vagy ismeretterjesztő jellegű szövegrészeket a bal oldalon előbb magyarul, alatta kisebb betűnagysággal latinul, a jobb oldalon pedig a magyarral egy vonalban gót betűkkel szedett tót változatban is megismétli. Ez a sorrend nem következetes, mert van, amikor a latin szöveg eltűnik, a magyar alatt a német változat szerepel, de a magyarral átellenben mindig a tót található.

A szerzőt dicséri, hogy anyagát a pedagógiai elveket szem előtt tartva világosan, legtöbbször pontokba foglalva tagolja, a tartalmat a korban szokatlan módon a könyv elején a Könyv-foglalatban élénk tárja (6–7). Noha magyarázatai lényegre törőek, jól szerkesztettek, nyelvezete sem túl bonyolult, mai szemmel nézve messze nem a tizenéves „kisdetek”, vagyis alsó tagozatos gimnazisták szellemi szintjének felel meg, de el kell fogadnunk, hogy a korban a nyelvtani ismeretekkel szembeni elvárások jóval meghaladták a maiakat.

A szűk értelemben vett nyelvtani anyag öt részre – Helyeski-ejtés, Szó-hangzat, Helyes írás, Szó-vizsgálat, Szó-kötés –, azok pedig cikkekre tagolódnak. Terjedelmük, mint az akkori nyelvtanokban, aránytalan: az első három rész mindössze 17 oldalt foglal el (9–26), a negyedik a legtestesebb, ezt ma szófajtanak neveznénk, akkor etimológia volt (26–176), a szókötés (szintaxis) ugyancsak rövid (176–200). A nyelvtant kb. 60 oldalnyi szöveg követi (202–263), amely az olvastatást, a beszélgetést szolgálja, valamint elméleti ismeretet nyújt az irodalom területéről. A nyelvi és kulturális ismeretek ilyen összekapcsolása az akkori nyelvfelfogás szerves része volt. Az ismereteket bővítő olvasmányok között találunk rövid részleteket a vallásról, a világról, az állatokról, az emberről (202–214). A Gyarapodóknak Számára rész bevezetőjeként felsorolja az irodalom „nemeit” (műfajait), majd ezekről külön alpontokban rövid leírásokat ad, némelyiket szöveggel illusztrálva. A terminológiát tekintve tanulságos idézni, „milyen nemei vagynak” szerinte a beszédnek (214–260): 1. Folyó-Beszéd (Prosa); 2. Versezet, avagy Kötött-Beszéd (Carmen); 3. Öszvebeszélgetés-Mód (Dialogus); 4. Levelezés (Epistolographia); 5. Nyelvezés-Mód (Idiotismus); 6. Ékessen-szólás-Nemei (oratoria, Poétika). Közülük érezhető kedvteléssel a versezetnél időzik el. Az ÖszveBeszélgetésekben (223–236) pedig valamilyen okból latin fordításokat ad, tárgyukban pedig sokban eltér az addigi nyelvkönyvek napi rutinra felfűzött tematikájától: a találkozáskor, az ebédeléskor vagy az egészség iránti érdeklődéskor elhangzó nyelvi minták mellett az iskolai élethez közel álló helyzetek (Az oskolabéli Könyvekről, és tudományokról; A’ letzkékről való Kérdezkedések stb.) kerülnek középpontba, természetesen a felvilágosodás korához illő morális felhanggal (A’ Rosz Társaságról; Az Emberségről) és a magyar nyelv tudásának hangsúlyozásával. Ízelítőképpen: „Gyakorollyad tehát a’ Bátyáddal magad, és úgy elő-menetelt tészesz. Én is azt akarnám, mert a Magyar Nyelv ebben az időben igen hasznos, és nagyon szükséges” (224–225). Nem hiányoznak a tanuláshoz adott hasznos tanácsok sem: „Ne szégyenlyed magadot, tsak te bátran beszély, ne gondolly véle, akár jól van, akár rosszszól, csak te beszély. Mondotta már azt a’ Mesterem-is, hogy hibázva tanulunk” (225). „Igyekezzeél tehát a’ Könyvekből valami Magyarra, vagy Deákra fordítani” (226). Az idiotizmusokat takaró szerencsétlen (vagy éppen találó?) elnevezésű Magyarozás paragrafusban (236–246) szótárszerűen gyűjt össze kifejezéseket meglehetősen következtelenül: van, amikor csak a szót, annak latin fordítását adja meg, van, amikor szócsaládot gyűjt egybe, van, amikor (helyesen) a vonzatával szerepelteti az adott igét. Néhány „szócikk” a latin fordítások nélkül: *Aluszm el-alutt a’ Gyertya, Alutt vér; alutt tej* (237); *Bantom, Mi bánt tégedet? a’ Nyavalya, szerelem; Esni, Betegségbe esni, Esik az eső, meg-esett a’ Szívem rajta, Meg-esne bizony, Merre esik ide Lengyel ország?, Kedvemre esik minden, Meg-esett személy* (238–239). A mintalevelei (251–260) modorosak, de egy-egy helyzetre szabottak: köszönő, barátoknak szóló, szülőktől pénzért esdeklő, azt megköszönő típusba

sorolhatók. Az Appendixben (260–263) a magyar királyokat vonultatja fel, majd Magyarország megyéit területi felosztásban, végül a szabad királyi városok listája zárja a könyvet.

2.1. A „Szó-vizsgálat Tzikkely”-ről, különös tekintettel a terminológiájára. ROSENBAKER FERENC forrásait csak általánosságban nevezi meg: „mivel a Nyelvregulájit az újomból nem szophattam: hanem a’ régi, és mostani nevezetes magyar könyvek olvasásiból, és a’ tapasztalásból szedegettem” (3). Hogy melyek lehettek azok a „régii és mostani nevezetes könyvek”, amelyekből összeszedegette a tudását, nehéz lenne megválaszolni. Az előképek között talán ott volt a jezsuita PERESZLÉNYI PÁL (1682) vagy az időben hozzá közelebb álló szintén jezsuita ADÁMI MIHÁLY tanító nyelvtana (1761). Az viszont majdnem bizonyos, hogy a Magyar grammatika, ami akkor már második, 1788-as kiadását érte meg, kezébe került.

Az egyes részek tüzetes leírására terjedelmi okokból nem vállalkozhatom, de azt az akkori nyelvtanokkal való összevetés alapján bizton állítom, hogy ROSENBAKER FERENC birtokában volt a megfelelő elméleti ismereteknek és legfőképpen tanári tapasztalatnak ahhoz, hogy a kor ismereteit a magyar nyelvről egy könyvben összegezze. Az összehasonlítás egyik tárgyául a valószínűsíthető előzményt, a Magyar grammatikát választottam, de annak tudatában, hogy az igazi megmérettetést az akkori tudományos nyelvtanok jelentik, FÖLDI JÁNOS szerencsétlen sorsú pályaművére (FÖLDI 1795/1912), valamint az ún. Debreceni grammatikára összpontosítottam (1795), amelynek összeállítói (talán a leginkább előre mutató elemeinek kivételével) szabadon gazdálkodtak FÖLDI szellemi termékével.

Összevetésem eredményeit egyrészt a szófaji felosztásán, másrészt a szakszavak létrehozásában követett eljárásain keresztül mutatom be. Az utóbbi szempontot azért alkalmaztam az elemzésemben, mert az első iskolai nyelvtanainknak a magyar mesterszók alakításában játszott szerepét NAGY FERENCCEL ellentétben nem tekinteném másodlagosnak. A műfaj ugyanis nemcsak azt követelte meg a szerzőktől, hogy lehetőleg világosan, érhetően közvetítsék az ismereteket, hanem azt is, hogy a nyelvtani fogalmakat következetesen magyarul adják vissza. A magyar „mesterszavak” megalkotásának égető szükségét tehát ők érezték leginkább. ROSENBAKER bizonytalanságnak tűnő terminusváltozatait – egy-egy jelenséget nemegyszer többféle elnevezéssel illet –, a latinra mint közös alapra való következetes utalásait is azzal magyarázom, hogy tudatában volt a jó szakszó fontosságának, ezért többféle lehetőséget felkínált a tanároknak, tanítóknak (ez persze tankönyvről lévén szó, didaktikai szempontból nem mindig a legszerencsésebb). Megjegyzem, ZSINKA ISTVÁN, aki velem megegyezően a terminológiaalakítás aktív részeseinek tekinti az iskolai nyelvtanok íróit, ROSENBAKER-nél minden szófajnál csak egy variációt idéz (ZSINKA 1939).

2.2. A magyar szakszók létrehozásának eljárásai. No de milyen utakat választotta, választott ROSENBAKER a latin (és görög) szakszók magyarra ültetésekor? A nyelvtaníróink SYLVESTER óta két fő megoldáshoz folyamodtak, egyfelől az eredeti latin tükörfordításához, másfelől a nagyobb önállóságot követelő magyarításhoz. Az első, egyszerű módszerrel legtöbbször akkor éltek, ha a fordítás vissza tudta adni denotációjának tartalmát. Így rögzültek többek között elég gyorsan a *számnév* (nomen numerale), *egyes szám* (singularis numerus), *többes szám* (numerus pluralis) szavak. Megmaradtak a fordításnál akkor is, amikor nem rendelkeztek kellő tudással ahhoz, hogy az adott grammatikai kategória tartalmát jobban kifejező magyar formát meglegjék. Ilyenkor a magyar változat a motiválatlan, értelmetlen jelölő szerepét töltötte be csupán. Tipikus példa erre a genitivus

nemző, a tárgyeset *vádoló* esetként vagy az infinitivus *határatlan* módként való említése egészen a 19. század közepéig. De ide sorolható a FÖLDINél a 9. beszédrész *Articulus – tzikkely* megfeleltetése (1. táblázat). A mai is élő *névelő*-re aztán GYARMATHI SÁMUEL találta rá, ehhez azonban az kellett, hogy a főnév nála *név*-ként jelenjen meg (GYARMATHI 1794).

A szakszók megalkotásának második módja, a magyarítás olvasatomban különféle fokozatokat foglal magába: van, amikor csak kisebb módosítást alkalmaznak a nyelvtanírók, így a latin valamelyik találóbb szinonimáját választják, esetleg megváltoztatják annak eredeti szófaját: ilyen a *nomen* helyébe lépő *nevező* ROSENBACHERnél, amely a *nevező szó* melléknévi igeneves szerkezetből lett nála főnévvé. A következő lépést az ún. értelmező, körülíró művelet képviseli, amihez akkor fordulnak, ha úgy gondolják, a fordítás nem adja vissza a magyar nyelvtani kategória lényegét, valamint akkor, ha a latinban hiányzó fogalomnak kell nevet találniuk. Ha végigtekintünk az 1. táblázaton, azt tapasztaljuk, hogy ROSENBACHERhez hasonlóan mindegyik munkában van ilyen megoldás bőven. Azt mindegyik szerző jelzi az elnevezésében, hogy a latin praepositíóknak funkcionálisan valamilyen szóvégi vagy szót követő elem (rag, névutó), azaz postpositio feleltethető meg a magyarban (Magyar grammatika: *szót fejező*; ROSENBACHER: *Vígre való szó*). FÖLDI és a Debreceni grammatika kettős terminusa – *Előzgető vagy követgető szó*; *Előlutóljárók* – ellenben már utal az igeikötők elhelyezkedésére is. A *pronomen* szó magyarítási folyamatában történetesen azt követhetjük nyomon, hogy miképpen közelíti meg a szó a mai ragtalan alakját, közben persze veszítve értelmező erejéből (Magyar grammatika: *névnek mássa*; ROSENBACHER: *nevhelyett való szó*; FÖLDI: *névváltó szó*; Debreceni grammatika: *névmássa*). A körülírások természetesen következnek az iskolai grammatikák tanító jellegből, és igazi jelentőségüket abban látom, hogy nemegyszer kijelölik a későbbi mesterszó meglésének az irányát, még ha a szerző nem is sejteti, milyen közel került a majdani terminushoz. Így jár ROSENBACHER, amikor elég következetesen és tágabb értelemben használja a *toldalék* szót, így a *-né* asszonynévképző, valamint az esetragok kapcsán (34, 37, 41), sőt a VII., A' Függő személyezőkről, vagyis a mai birtokos személyjelekről szóló tzikkelyben (74–83) kurzív betűtípussal ki is emeli: „A' Függő Személyező a' Magyar, és a Zsidó Nyelvben olyan *Toldalék*, a melyet a' Birtok szó végiben ragasztunk, és vélek személy, szám, és Eset által hajlítottunk” (74). A kiemelés nem véletlen, mert itt eredeti jelentéskörében idézi: a *toldalék* szó ugyanis a latin nyelvű héber grammatikákból átvett *pronomen affixum* második tagjának megfelelője, amely terminus jóval szűkebb használati körrel bírt, csak a birtokos személyjelekre, igei és infinitivusi személyragokra vonatkozott. A *toldalék* nyelvészeti szakszóként történő alkalmazását GYARMATHI SÁMUELhez (1794) köti NAGY FERENC, a Magyar történeti szövegtár ugyancsak őt idézi. GYARMATHI érdemét nem vitatom, de az egyértelmű, hogy ROSENBACHER igen közel volt terminus szintű alkalmazásához.

Summázva az előbbieket, a magyarításnak az a módja, amikor is a grammatikaíró a latintól elszakadva önállóan és az adott grammatikai elem tartalmával, a róla való elképzelésével összhangban nevezi meg a jelenséget, a 18. század végén még ritka, a *határozó*, *határozó szó* alakon kívül – ami ugyanakkor lehet a német nyelvtanok *Bestimmungen* szavának áthallása – ROSENBACHER *mód-szó* kifejezését tekintem ilyennek. Az általam taglalt fejezetben (de a többiben is) szerzőnk tehát főként a fordító vagy értelmező eljárást követi a terminológiájában. A táblázatban kiemeltem azokat a formákat is, amelyeknél igen közel kerültek a nyelvtanírók a később rögzült terminushoz. (Az akkorra már elfogadott elnevezések használatát nem jelöltem.)

1. táblázat

Négy 18. század végi nyelvtan szófaji elnevezései

Magyar grammatika 1781 (8)	ROSENBACHER 1792 (beszédrészek felosztása, 28)	FÖLDI 1795/1912 (81–82)	Debreceni grammatika 1795 (15–16)
A. Név	1. A' Nevező Nomen.	Név Szó (:Nomen:)	Nevek (Nomina)
B. Névnék mássa	2. A'Nevhelyett való szó, Alnevek Pronomen.	Névváltó szó (:Pronomen:)	Névmássai (Pronomina);
C. Ige	3. Ige, Idő-szó Verbum.	Idő szó (:Verbum)	3. Ige (Verbum)
D. Részeltető szó	4. A' Közös-szó Participium.	Közlő szó (:Participium:)	4. Részesülő Szók (Participia)
E. Szót fejező ¹ 1. A' Magyarban nintsen szót előző (Praepositio) hanem csak szót fejező (Postpositio). 2. Mellyet az utólfüggő szótetetemtől (Suffixum) jól meg- kell különböztetni.	5. Végszó, Vigre való Szó, Hátra teendő Szó. Postpositio.	Előzgető vagy követgető szó (:Praepositio: Postpositio)	6. Előlutóljárók (Prae et Postpositiones)
F. Minéműség	6. Mód-szó. Adverbium.	Határozó Szó (:Adverbium:)	5. Határozók (Adverbia)
H. Közbevetés	7. Közbetett Szó, Közbe-Szó. Interjectio.	Közbevető szó (:Interiectio:)	8. Közbevetők (Interiectiones)
G. Egybefoglalás	8. Kapsolószó, Öszvező-szo, Kötöző Szó Coniunctio.	Füzogető szó (:Coniunctio:)	7. Egybefoglalók (Coniunctiones)
		Czikkely szó (Articulus)	

2.3. A „Szó-vizsgálat” avagy etymologia rész. Ami a beszédrészekről, azaz a szó-fajokról szóló fejezet tartalmát illeti: „A' Beszédnek fel vett szokás szerént nyoltz Ré-szei vagynak” (28), jelenti ki ROSENBACHER, vagyis a donatusi-sylvesteri nyolcas felosztást követi. Ezeket egymás alatt világos rendben sorolja fel: 1. A' Nevező Nomen. 2. A'Nevhelyett való szó Pronomen. 3. Az Idő-szó Verbum. 4. A' Közös-szó Participium. 5. A' Vigre való szó. Postpositio. 6. Mód-szó. Adverbium. 7. Közbe-Szó. Interjectio.

¹ Az egyes terminusokhoz rendelt jelenségek nem mindig fedik egymást a nyelvtanokban. Kiemelem a Magyar grammatika *Szófejezet / Szó fejező* terminusát, amely a névutókat, a határozó-
ragokat fedi, míg a *suffixum* a latinnal egyező hat főnévi esetragot jelenti.

8. Öszvező-szo Coniunctio. Az 1. táblázat alapján ebben nincs lényeges eltérés a négy munka között, csupán a tárgyalási sorrendjük más, ami a számokból, jelölésekből látszik. (Ahol eltérnek a tartalomjegyzékben, vagyis a Könyv-foglalatban szereplő, valamint a fenti megnevezések, jelzem.)

Nevező (28–64). A SYLVESTER óta ismert *név* mesterszó megszemélyesítő, participiumi, majd főnévesült változata. Maga az osztály nagyjából a mai névszókat jelenti nála, vagyis – a kor nyelvtanainak megfelelően – tartalmazza a főnevet, annak alfajait (itt akkorra már rögzült elnevezéseikkel él: *Tulajdon Név, Köznév*), a melléket, a számnevet. „Hány féle a ’Nevező?’”, teszi fel a kérdést (29), majd megadja a választ: „A’ Nevező kétféle: Állatos és Melléttett Nevező. Az *Állatos Nevező* kifejezés, amely a Magyar grammatikában is jelen van, némi magyarázatra szorul. ROSENBAACHER definíciója figyelmeztet ugyanis arra, hogy ne a *substantia* egyik jelentését, az *állat* szót hozzuk összefüggésbe vele, hanem annak ’lényeg’ tartalmát: „Az Állatos Nevező az, a’ melly a’ dolgok állattját nevezi...” (29). A *nevezők* másik fajtáját a *Melléttett Nevező* vagy *Mellette / Hozzávettszók* osztálya képezi (29–30). Kiemelem, hogy a meghatározásukban valószínűleg német hatásra ott van a *Fő-szó* (*Hauptwort*) kifejezés, amelyet egy lépés választ el a főnévtől: „a’ Fő-szó értése nélkül tellyes értelmet nem tehet” (29). A nevekhez a *hajtás-t* (*declinatio-t*) rendeli, és a nyelvtanirói hagyományt követve latin mintára hat esetet ismer. Az előzményekhez zömében igazodó megnevezései (***Meg nevező, Nemző, Adó, Vádoló, Hívó, Elvívó***) a kiemeltéktől eltekintve nem tudják visszaadni az adott casus tartalmát, amit talán ő is érez, mert a hajtáskor sorrendjük szerint (első, második stb.) utal rájuk, ami ugyancsak általános megoldás. A legnagyobb nehézséget a genitivus, az accusativus és az ablativus magyarítása jelentette a grammatikaszerzők számára. FÖLDI a genitivus mai terminusához közel került (*bíró eset*), az accusativusra pedig majd VERSEGHY találja meg a szakmai szempontból legmegfelelőbb kifejezést, ő ugyanis *szenvedő eset*-ként azonosítja (VERSEGHY 1818). A genitivusról tudnunk kell, hogy a nyelvtanirói hagyományt követve még egyöntetűen az *-é* birtokjellel azonosítják. ROSENBAACHERNél az egyes esetek leírásában a didaktikai elvek párosulnak az összevető szemlélettel. A tárgyesetnek például három oldalt szentel (42–44), aprólékosan (nem mindig pontosan) megadva, mikor milyen alakot vesz fel. Eszébe jut viszont felhívni a figyelmet arra, hogy a magyarban nincs grammatikai nem, a melléketeket nem kell ragozni a főnevek előtt, a számokkal egyes szám jelenik meg stb., ami fontos információ diákjai számára.

A’ Név helyett való-Szó (a Könyv-foglalatban *Al-nevek*: 65–81). Bemutatásukban a két tudományos nyelvtannal való összevetésben sem találunk különösebb kivétlivalót. A típusaik: 1. Személyezők; 2. Mutatók; 3. Kérdezők; 4. Vizontagló; 5. Tulajdonosok (a szövegben *Sajátosok*); 6. Magán vagy Kötve tett Pronomenok (a szövegben *Függő személyezők*), amik a birtokos személyjeles formákat takarják (66). A visszaható névmásokat nem említi, mert a *személyezők* egyik válfajának tekinti őket: *En magam, Ennen magam; Te magad, Tennen magad*. A birtokos személyjelezést a névmások közé helyezik a korabeli grammatikák, sőt az is közös bennük, hogy jelzik a toldalékolás zsidó nyelvvel való hasonlóságát (lásd a fentebb írtakat). Amint tapasztaljuk, a 4., *vizontagló* (*pronomina regulativa*) magyarításával sikertelenül próbálkozott, ámbár az ő változata szerencsésebb a Magyar grammatika *lekötetek* alakjánál, sőt FÖLDI *másra vitéződők* kifejezésénél is (1795/1912: 127). Definícióját azonban ma is el tudjuk fogadni. Vizontagló: „Amelyek az említett személyt, vagy dolgot ismét elménkbe vissza hozzák” (69). Példáinak zöme

is ebbe a kategóriába illik (*ami, melly, amillyen*), de bekerülnek „kakukktojások” is a felsorolásába: *valaki, valami, mindnyájan*. Ez sem kivétel nélküli, a Debreceni grammatikában hasonló tarkaságot találunk a *viszszaló* névmások között: *a ki, a kié, ugyan azé* stb. (51). FÖLDI csak azért nem tévedett, mert óvatos volt, mindössze két példát adott: *ki, melly* (1795/1912: 127).

Ige (a beszédrész-felosztásban *Idő-szó*: 83–154). Amint látjuk, a korban használt *Időszó (Zeitwort)* helyett a már hosszú tradícióval rendelkező terminust használja. Ennél a beszédrésznél az igenemeken vagy -fajtákon, valamint az igeidőrendszeren keresztül érzékelhető leginkább, mennyire simul bele anyaga az akkori nyelvtanok hasonló fejezeteibe. Az első esetben érezhetően az osztályozási elvek hiányával, a meglévők pontos alkalmazásával küzd, mint minden korabeli nyelvtaníró. Klasszifikációs szempontjaiban a szemantikai, formai elemek vegyülnek egymással: „értelemre, végezetre és hajlításra nézve” különít el négy igeajtást. Az 1. pontjának *személyes, személytelen* kategóriája nem elég világos, amiről a példái is árulkodnak, ugyanis a *vagyon, nintsen* alakokat helyezi ide, mert szerinte nincsen teljes ragozásuk. FÖLDI ugyanennél az igeajtánál szintén hibázik a mai tudásunk szerint (1795/1912: 167). A 2. pontba sorolt Mivelő, Szenvedő, Állapodott vagy Középlő Ige (Neutrum) típusokkal az ismert igenem-felosztásokat követi (az utóbbiról lásd: FEJŐS 2005). Magyarázataiban egyértelműen kijelenti, hogy a *mivelő* (‘cselekvő’) igeiknek két altípusuk van, a *bizonyos* és *bizonytalan* (határozott tárgyat, illetve határozatlan tárgyat kívánók). Az utóbbi tényből kiindulva a 3., az igenemek leírását megtörő pontban összegyűjti, „Mikor élünk Bizonytalan Igével”, valamint „Mikor tétetik a’ Bizonyos, avagy Határozott Mivelő”. A kérdésekre adott válasza majdnem teljes, jól szerkesztett, érződik belőle, hogy tudja, a kétféle ragozás gondot jelent nem magyar anyanyelvű diákjainak (85–88). Jellemző, hogy a magyart nem idegen nyelvként leíró FÖLDI az igei személyrag alapján – az első személyben *-k* vagy *-m* jelenik-e meg – és nem az accusativus meglétével vagy az accusativusban álló főnév egyéb sajátosságaival értelmezi a kétféle igeragozást (FÖLDI 1795/1912: 172–174). E hasznos kitérő után a 4. pontban (88–93) az ige-többi nevei címszó alatt pontosan, világosan taglalja a „Hatható, Parantsoló, Kezdő vagy Gyakorlatos” alakokat. (A *parantsoló* jelző a műveltető igeikre utal.) Az Ige Hajlás, Ige-Hajtás cikkelyben diákjaira gondolva igen részletes ragozási mintákat ad (96–154), amit gyakorló szövegrészekkel szakít meg. A *hajtás, hajlás* szóval kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy az elnevezéssel a flektáló nyelvekből indul ki ugyan, de nem tesz különbséget az ige- és főnévragozás között, mindkettőt ugyanazzal a terminussal illeti.

Az igeik tárgyalásának másik sarkalatos kérdését, az igeidőket tekintve ROSENBAKER az észszerűséget, a nyelvhasználat tényeit szem előtt tartva és kora nyelvtanait követve egy meglehetősen letisztult rendszert vázol fel ötféle igeidővel: ennyi van a Debreceni grammatikában is, sőt elnevezéseik ugyancsak hasonlóak: 1. Jelen-idő (Debreceni grammatika: *jelenvaló*); 2. Tekétlen-múlt idő (Debreceni grammatika: *aligmúlt*); 3. Múlt-idő (Debreceni grammatika: *egészszenmúlt*); 4. Rég-idő (Debreceni grammatika: *régenmúlt*); 5. Jövendő-idő (95). FÖLDInél hat igeidő van, mivel említ *históriai aligmúlt idő*-t is (*kériünk vala*), aminek szerinte „a’ könyvekben vagyon a helye” (1795/1912: 168).

Közös-szavak (157–158). A beszédrész taglalásának rövidege annak tudható be, hogy a gazdag igeragozási cikkelyben megadja a participiumi alakokat is. Az elnevezésben eltérni látszik a latinból kiinduló fordításoktól (Magyar grammatika: *részeltető*; Debreceni grammatika: *részesülő*), ami a szócsoporthal kapcsolatos nézetével magyarázható, ő ugyanis

a participiumok névszókkal és igékkel közös jegyeit hangsúlyozza, mégpedig viszonylag hosszasan (157–158), de a kettős tulajdonság megjelenik a definíciójában is: „a’ Közös-szó olyan hajló Része a’ Beszédnek, amelynek mind Ideje, mind Casussa vagyon...” (157).

Hátra-teendő Szavak (a Könyv-foglalatban *Végszavak*, a beszédrész-felosztásban *Vigre való szók*: 159–163). Fajtáikat – nem eltérve a grammatikairói hagyománytól – két-félének mondja, egyfelől *magánosak*-nak (*separata: Törvény szerint*), amiket *elválhatók*-nak is hív, másfelől *Edgy beszerkesztett*-nek (*conjuncta*), de használja rájuk az *Oszolhatatlan, Öszvekött* jelzőket is. (Itt éreztem először a sokféle elnevezés zavaró voltát.) Az utóbbiaknak három típusát ismeri. 1. A birtokos személyjellel elláthatók: *felett, alatt, mellett*. A követett grammatikai hagyomány, a személyjelekkel való elláthatóság különben segíti ROSENBACHERT abban, hogy aránylag homogén családot hozzon létre, a *magánosak* közé ugyanis bőven kerültek határozószók. A 2. pontban a *kétféle Rendűek*, vagyis a mélymagas változatban létező, a főnévi eseteket jelölő toldalékok közül kimaradt, főként helyhatározó ragok foglalnak helyet. A formai megkötés miatt kisebb hibákat vét: kihagyja a superessivusi *-n, -on, -en, -ön* végződést, noha a következő oldalon (162) megemlíti az időfunkcióját, hiányzik az *-ig* terminativusi alak is, viszont a sociativust nem felejtette el. 3. pontjába az *Igék eleibe köttetett*, possessivummal nem álló szavak kerültek. Listájuk nem hosszú, de pontos: *Be, Ki, Fel, Le, El. Meg, öszve, átt, Vissza*. Sajnos az elválásuk feltételeiről nem szól még az amúgy hasznos „különös jegyzésekben” sem. Az az ellentmondás, hogy az igekötők a *vigre való szók oszolhatatlan* osztályába kerültek, olvasatomban azt jelzi, hogy a nyilvánvaló pozícióbeli jegy, az ige előttiség helyett az előelem és az ige szemantikai egységére, elválaszthatatlanságára helyezi a hangsúlyt. FÖLDI már feloldja ezt az ellentmondást az *előzgető és követgető szók* osztályában (1795/1912: 221–233), következésképp ROSENBACHER jelen fejezete minden bizonnyal alulmaradna vele szemben, ami nem meglepő, mert szerintem FÖLDI könyvének ez a legjobb része: a legaprólékosabb, legpontosabb leírás a szófajról. Az igekötők (nála *előzgető szók*) bemutatásában (221–223) például több mai is érvényes megállapítást találunk.

Mellék Szó (a Könyv-foglalatban és a beszédrész-felosztásban *Módszavak*: 164–174). Mindkét elnevezéskísérlete szakmai alapokon nyugszik: az első esetben a szófaj helyét építi az elnevezésbe: „a’ Verbum, avagy más szó mellet tétetik...” (164), a másodikban egyértelműen a funkciót összegzi: Közülük „Némellyek a’ Történetnek *helyét, némellyek az idejét, Mivoltát, Minéműségét, mekkoraságát számát, Rendgyét, hasonlatosságát, helybe-hagyását, vagy meg-tagadását &c. meg határozzák*” (164). Amint tapasztaljuk, a definíciójában ott van a későbbi terminust tekintve kulcsszó, a *meghatározó*, de ROSENBACHER nem erre a sajátosságára figyel, így el is megy mellette. Nem így FÖLDI, aki találékonyan kiemeli a magyarázatából és létrehozza a mára rögzült *határozó (szó)* terminust: a határozószók nála olyan részei a beszédnek, „mellyek a’ Név, közlő és idő szókhoz adatván, azoknak jelentéseiket mintegy magyarázzák, és meg határozzák” (1795/1912: 210). ROSENBACHER a fajtáikat a 165–173 oldal között taglalja. Mai tudásunk szerint persze igen vegyes „beszédrész”, keverednek benne a viszonyzó, mondatzóok stb. A nyelvhasználat szem előtt tartása, sőt a pragmatikai aspektus azonban nem vitatható el tőle: megtaláljuk köztük a Helybenhagyó (*Úgy vagyon, Bizony, Bizonyára, Valósággal, Kétségkívül*), a Tagadó (*Soha, Azérsem, Ingyensem*), Kétkedők (*Taláng, Véletlenül, vagy így, vagy úgy*) vagy Megeresztés vagy Sietést jelentők csoportját: *Hamar, szaporán, Lassan, lassan lépve* (172–173). Hozzá kell tennem, a hasonló kategóriák ott vannak a kor

francia és német mintára készült magyarnyelvkönyveiben, így ADÁMI MIHÁLY Sprachkunjában (ADÁMI 1761). Szinte elképzelhetetlen, hogy a váci Theresianumban oktató ROSENBAKER ne ismerte volna a bécsújhelyi Theresianumban magyart oktató jezsuita tanár munkáját. ROSENBAKER gyakorlati megközelítését támasztja alá az is, hogy kategóriáit sok-sok (latinul és németül megadott) példával illusztrálja. Az *Idős Mellék-szókat* történetesen aszerint rendszerezi, milyen időre vonatkoznak: a *Tegnap*, *Az előtt*, *annak előtte*, *Hajdan*, *Minap* stb. „múltra vonatkozók”, a *Holnap*, *Holnap után* „Jövendőt tévők” (168).

A Közbe vetett Szók (a Könyv-foglatban *Közbetett szavak*, a beszédrész-felosztásban *Közbe-szó*: 174). A szerző marad a latin fordításnál, a meghatározásában viszont a „Belső Indulataink” kifejezőiként jelöli meg az ide sorolt példákat, amelyek a *Siránkozásban*, *Kívánatban*, *Utálásban* nyilvánulnak meg, valamint *Ingerlésre*, *Mutogatásra* *Tsüfülésra* alkalmasak.

Kötöző Szók (a Könyv-foglatban *Kapcsolószavak*, a beszédrész-felosztásban *Összevező szó*: 174–176). Mint látjuk, szintén többféleképpen említett beszédrész, és az első változattal itt is közel volt a későbbi terminushoz! Szerepét helyesen az egybekötésben, összeadásban jelöli meg. A latin nyelvtanokat követve nyolc fajtáját különíti el, és példái néhánytól eltekintve valóban az adott típust jelenítik meg: 1. Kopulatívák, avagy edgyüvé kötők (*És*, *és*, *Meg*, *Nemtsak*, *hanem*); 2. Causalisok, avagy okát adók (*mert*, *Minthogy*, *Mivel*, *Annak okáért*); 3. Adversatívák, avagy Ellenkeztetők (*jól lehet*, *ambár*, *Bár*, *Visszont*); 4. Concessívák, vagy-is Jótállók (FÖLDINÉL a *megengedők* kategóriája, amelyben vannak ellentétes, következtető kötőszók egyaránt, 1795/1912: 234); 5. Conditionálisok, avagy Szövetkezők (*Ha*, *hogy ha*, *Ha találg*); 6. Similtudót, avagy hasonlatosságot jelentők (*éppen mint*, *szinte-úgy Eppen úgy*, *így*, *imígy*); 7. Disjunctívák, vagy-is széjel osztók (*akár ezt*, *akár azt*, *Vagy*, *avagy*, *azonban*, *addig*); 8. Conclusívák, avagy Bé fejezők (*Há*, *tehát*, *Minek okáért*). FÖLDI tizenkettő (1795/1912: 234–235); a Debreceni grammatika tizenegy típusukról szól (140–141), ami azzal jár, hogy szétválasztanak ma már homogénnek mondott szemantikai csoportokat, illetve emlitenek nem kötőszóként azonosított alakokat. Megítélésem szerint tehát ROSENBAKER FERENC kevesebb hibalehetőséget jelentő osztályozást választott.

Összegzés. Dolgozatomban az első gimnáziumi magyar grammatikaként számontartott, de valójában második ilyen munkát mutattam be, amelynek – miképpen a tankönyv műfajnak – mellőzöttség és némi elnéző lekicsinylés jutott osztályrészül a grammatikaírás történetében, mégpedig igaztalanul. A tudományos és a tanító iskolai nyelvtanoknak ugyanis a céljaik, közönségük másságából fakadóan eltérőknek kell lenniük. Az előbbieket összegeznek, problémákat vetnek fel, azokat jó esetben megválaszolják, és egyben új kérdéseket fogalmaznak meg, ezzel biztosítva a továbblépést, a fejlődést. Az utóbbiak feladata inkább a bizonyosság, a megbízható tudás közvetítése (kiváltképpen így volt ez a 18. században). Reményeim szerint ROSENBAKER FERENC tanító grammatikájának az előzményének tekinthető és a két korabeli tudományos nyelvtannal történő összevetésével sikerült bizonyítanom, hogy a műfaj nem jelent gyengébb, szerényebb szakmai színvonalat. Annak dacára, hogy előre vivő gondolatokban, a problémák érzékelésében néhol alulmarad FÖLDIvel szemben, a didaktikai elvek érvényesítése, a magyar nyelv külső szemlélete, a nyelvhasználat szükségszerű középpontba állítása számos erénnyel ruházta fel, nem beszélve a nyelvészeti terminológia kialakítására tett kísérleteiről.

Kulcsszók: iskolai nyelvtan, nyelvészeti terminológia, szófaj, kategorizálás.

Hivatkozott irodalom

- ADÁMI MIHÁLY 1761. *Institutiones grammaticae Hungaricae*. Bécs.
- CHIKÁN ZOLTÁNNÉ 1972. *A magyar nyelvtankönyvek felhasználása az iskolai oktatásban. Történeti áttekintés*. In: KÖVES JÓZSEF szerk., *Az Egri Ho Si Minh Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei* 10. Ho Si Minh Tanárképző Főiskola, Eger. 63–94.
- Debreceni grammatika = *Magyar grammatika, mellyet készített Debreczenbenn egy Magyar Társaság*. Magyar Hirmondó, Béts, 1795.
- CSÓKA J. LAJOS 1936. *Mária Terézia iskolareformja és Kollár Ádám*. Pannonhalma.
- ÉDER ZOLTÁN 1983. Fejezetek a magyar mint idegen nyelv oktatásának történetéből. *Magyar Nyelvőr* 107: 309–323.
- ÉDER ZOLTÁN 1992. Vályi András, a magyar nyelv első tanára tanára a pesti egyetemen. *Magyar Nyelv* 88: 148–154.
- FEJŐS EDINA 2005. A mediális ige kategóriája a régebbi magyar nyelvtanokban. In: SINKOVICS BALÁZS szerk., *LingDok.4. Nyelvész-doktoranduszok dolgozatai*. Szegedi Tudományegyetem, Szeged. 69–88.
- FIERS MÁRTA 1979. Nyelvtani műszavaink történetéből. *Magyar Nyelv* 75: 185–199.
- FINÁCZY ERNŐ 1901. Az 1777. évi Ratio Educationis alapelvei. *Akadémiai Értesítő* 12: 375–384.
- FÖLDI JÁNOS 1795/1912. *Földi János grammatikája*. Közzéteszi GULYÁS KÁROLY. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- GYÓI RENÁTA 2017. Rag, ragozás és terminológia az újmagyar kor első felének tudományos grammatikáiban. *THL2* 1–2: 106–115.
- GYARMATHI SÁMUEL 1794. *Okoskodva tanító magyar nyelvmester*. Kolozsvár.
- KOVÁCS FERENC 2001. *A magyar nyelvészeti terminológia kialakulása*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Magyar grammatika = *Magyar grammatika vagy-is a 'haza' nyelvnek gyökeres megtanulására való intézet ugyan a 'magyar nemzeti oskolák' számára*. Sz. n. Buda, 1781/1815.
- MARGÓCSY ISTVÁN 2005. A magyar nyelv jelenléte a 18. századi iskolázásban. In: BÍRÓ FERENC szerk., *Tanulmányok a magyar nyelv ügyének 18. századi történetéből*. Argumentum Kiadó, Budapest. 71–152.
- MÉSZÁROS ISTVÁN 1982. Két Ratio Educationis: kiteljesedés vagy hanyatlás? *Magyar Pedagógia* 2: 190 – 203.
- MOLNÁR CECÍLIA SAROLTA 2013. A nyelvtanítás története 1. A magyar nyelvű oktatás kezdetei *Nyelv és Tudomány*. <https://www.nyest.hu/hirek/a-magyar-nyelvu-oktatas-kezdetei> (2021. 12. 05.)
- NÁDOR ORSOLYA 1998. A magyar mint idegen nyelv/hungarológia oktatásának történeti áttekintése a kezdetektől napjainkig. In: GIAY BÉLA – NÁDOR ORSOLYA szerk., *A magyar mint idegen nyelv/Hungarológia*. Janus – Osiris Kiadó, Budapest. 53–343.
- PERESZLÉNYI PÁL 1682. *Grammatica lingvae Ungaricae*. Nagyszombat.
- PUKÁNSZKY BÉLA – NÉMETH ANDRÁS 1995. *Neveléstörténet*. Nemzeti Tankönyvkiadó.
- RAVASZ JÁNOS 1958. Az 1777-i Ratio Educationisról. In: KISS ÁRPÁD – NAGY SÁNDOR – SZOKOLSZKY ISTVÁN – TETTAMANTI BÉLA szerk., *Tanulmányok a neveléstudomány köréből*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 423–456.
- SÁGI ISTVÁN 1922. *A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- SZINNYEI JÓZSEF 1914. *Magyar írók élete és munkái XIV*. HORNYÁNSZKY VIKTOR Könyvkereskedése, Budapest.

VERSEGHY FERENC 1818. *Magyar grammatika avvagy nyelvtudomány, melyben a 'Hazai Nyelvnek sikeres okokra épített Regulái napkeleti nyelvhez illő tanításrenddel mind és pontosan előterjesztetnek. A' magyar nemzeti iskolák számára.* Buda.

ZSINKA ISTVÁN 1939. *A beszédrészek magyar elnevezéseinek története.* A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 49. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.

On Hungarian Grammar Adapted for Infants by Ferenc Rosenbacher

Contributions to the evolution of Hungarian linguistic terminology

This paper looks at FERENC ROSENbacher's *Hungarian Grammar Adapted for Infants*, a key representative of the first Hungarian school grammars from 1792, with the aim of pointing out that Hungarian school grammars published in an increasing number from the late 18th century were major workshops for shaping linguistic terminology. A comparison with the relevant chapters of two scholarly grammars from the same period, one by JÁNOS FÖLDI written in response to a call for bids, and the other entitled *Debrecen Grammar*, shows that ROSENbacher, contrary to superficial opinions, produced a professionally reliable textbook for pedagogical purposes in terms of both the names and the categorisation of parts of speech.

Keywords: school grammar, linguistic terminology, part of speech, categorisation.

SZILI KATALIN
Eperjesi Egyetem

A teljesség és az explicitéség ígázatében

Emlékezés Petőfi Sándor Jánosra*

1. 1931-ben született Petőfi S. János, rá emlékezik és emlékeztet az alábbi rövid írás. – PETŐFI tanár úr kezdettől fogva a szöveg értelmezésének igényét és céljait állította figyelmé középpontjába, erről tanúskodik folytatásokban publikált visszatekintő önelemzésének címe: A humán kommunikáció szemiotikai elmélete felé (I. Szemiotikai Szövegten 1990–2006). PhD-értekezésétől kezdve (1971-től) mindig világosan elkülönítette a nyelvészeti kompetenciákat a(z) aktuális szöveg elemzéséhez szükséges) nem nyelvi / nem nyelvészeti kompetenciáktól. A humán kommunikáció kutatása, a nyelvészeti eszközökkel nem (vagy csupán részlegesen) elemezhető összetevők természetük szerint vezettek el a szemléletében a multimediális szöveg elméleti keretének kidolgozásához.

A közelmúltban jelent meg a MMA konferenciája nyomán publikált elemzés a Magyar Művészet című folyóiratban a PETŐFI-teória művészetelméleti lehetőségeiről: NAGY L. JÁNOS (2021: 75–82), az ott tárgyalt elméleti vonatkozásokra ez az írás nem tér ki. (Pl. a szemiotikai textológia konstituensei, a jelentés típusai, a szövegek mint komplex jelek szemiotikai összetevői, a preparatív szöveggyakorlatok, a multimediális szövegek

* Köszönetemet fejezem ki ANDOR JÓZSEFnek értékes tanácsaiért.